

Саша С. Марковић¹
Жељко У. Вучковић²
Универзитет у Новом Саду,
Педагошки факултет у Сомбору
Сомбор (Србија)

323.15(=112.2)(497.1)"1918/1941"
Прејледни научни рад
Примљен 19/05/2021
Измењен 20/08/2021
Прихваћен 20/08/2021
doi: [10.5937/socpreg55-32323](https://doi.org/10.5937/socpreg55-32323)

ПРОДОР НАЦИОНАЛСОЦИЈАЛИЗМА. НЕМЦИ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1941. ГОДИНЕ

Сажетак: Немачка заједница југословенске краљевине је највећим својим делом била сконцентрисана на простору данашње Војводине. Њено вишевековно присуство на овим просторима указује на спремност да живи у мултинационалној средини, али и амбицију да у односу на друге живи боље како у културном, тако и у привредном смислу. Њен однос према новоформираниој држави био је опрезан, одисао је забринутотошћу и резервом, али није био негативан попут оног који је био видљив код мађарске заједнице. Немци су намеравали да очувају свој културни идентитет кроз организацију удружења, а потом и да оснују странку. Њихове амбиције нарастају са јачањем Трећег немачког рајха, када и њихова политичка манифестација постаје провокативнија и милитантнија.

Кључне речи: Немци, политика, искључивост, национализам

Друштвени феномен стварања вишенационалне државе на Балкану имао је своје историјске покушаје. Осим претенциозне амбиције Аустроугарске монархије да под своју круну сврста и национално и државотворно еманциповани српски народ и тиме допринесе продубљивању антагонизма, други једини велики покушај био је пројекат југословенске државе, након Првог светског рата. Поучен искуствима наметљивости и супрематије једне нације над другом, овај пројекат имао је прикладно негативно искуство и своју реализацију отпочео је на отклону од њега. Ипак, југословенска геополитичка стварност имала је и своје изазове, а једно од њих било је и мањинско питање.

Истраживање положаја Немаца у југословенској монархији је део тог историографског и социолошког проблема. Очување културно-просветног идентитета и право на политичко организовање били су услов лојалности и подршке владајућој

¹ milnik.markovic@gmail.com

² zeljko.sombor@yahoo.com

политичкој елити. Јачање националистичке искључивости у матичној држави и њено претакање у незадовољство међународном политичком ситуацијом условили су и промене у ставовима Немца у Југославији. Јачао је национални израз, манифестације су прерастале у израз самопоуздања који је одбацивао постојећу државу. Уочљив је један развојни пут националног идентитета, од културне одмерености према аргантном националистичком концепту милитаризоване заједнице. Разматрање овог друштвеног феномена је видљиво у одређеним радовима на које се и ослањамо у нашем тексту (Janjetović, 2005; Antolović, 2017; Bešlin, 2001; Ristović, 1991). Захваљујући новим сазнањима и историјским изворима, у прилици смо да овај феномен продора националистичког пароксизма потпуније расветлим.

Тријумф српске националне идеје, попложен огромним људским жртвама, на простору Војводине остварен је на „Великој народној скупштини Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи”, одржаној 25. новембра 1918. године (Lalošević, 1919). У раду скупштине учествовало је 757 посланика. Међу њима је било пет стотина седамдесет и осам Срба, осамдесет и четири Буњеваца, шездесет и два Словака, двадесет и један Русин, три Шокца, два Хрвата, шест Немца и један Мађар (Marković, 2020). Бројност делегата и њихов организован долазак у Нови Сад илустровао је солидну организацију, пре свега, српског становништва, али и одсуство несловенског живља. У околностима које су постојале, организација избора скупштинских представника није могла да испоштује демократску изборну процесу, већ се ослањала на већинску политичку вољу словенског становништва, понажре Срба у Војводини. Историјску шансу Срби нису хтели да пропусте. „Избори за Велику народну скупштину били су далеко од демократичних. Припадници несловенских мањина нису имали право гласа. Штавише чак ни сви Словени нису учествовали у избору посланика” (Janjetović, 2005, str. 126). Ови недостаци, у том историјском тренутку, могли су да буду толерисани јер су сведочили о покретању демократског процеса на простору где су националистичка дискриминација и територијална претенциозност, као „главни извор свих политичких хистерија” (Bibó, 1996, str. 26), били званичан национални и државни програм. Таква искључива идеологија о једном „политичком мађарском народу” у мултинационалној средини могла је да буде успешна једино у атмосфери ауторитарности и нетolerанције.

У том тренутку је на простору Војводине живело: 34,7% Срба, 24,4% Мађара, 22% Немца, 8,1% Хрвата (при чему се овде мисли и на Буњевце и Шокце и не улази се у њихову политичку борбу за етничку индивидуалност у оквиру Краљевине СХС, а потом и Југославије [Marković, 2010]), 3,8% Словака, 4,3% Румуна, 0,9% Русина. Према наредном попису становништва од 31. марта 1931. године, обављеном на основу вероисповести, у Војводини са источним Сремом, без срезова у Савској бановини, живело је 1.625.382 становника. Највише је било римокатолика – 742.998 (45,7%), потом православних – 674.560 (41,5%), евангелиста – 161.822 (10%) и припадника осталих вероисповести – 46.002 (2,8%). Структура саставних делова Покрајине била је неуједначена. У Банату и Срему натполовичну већину становништва чинили су православци, а у Бачкој и Барањи римокатолици (Census, 1938, str. 46).

Исход рата значио је пораз идеологије искључивости и неуважавања других нација, а одлука Велике народне скупштине, која истиче „равноправност и напредак

у сваком правцу не само нама, него и свим словенским па и несловенским народима који с нама живе” (Marković, 2011, str. 115), указивала је на разумевање комплексности националне и политичке ситуације и на спремност да се она демократским путем превaziђе. Ипак, за тако нешто недовољно је било легислативно упориште; недостајала је искрена намера за имплементацију на терену (Janjetović, 2000). Она је могла да буде успешна уколико се демократија и национална идеја, друштвене идеје „истог корена” (Bibó, 1996, стр. 54), развијају истовремено и уравнотежено. Историјско искуство је, међутим, показало да је „дошло до несклада у успостављању националне заједнице, с једне, и ослобођења људи с друге стране” (Bibó, 1996, стр. 54). Тај дисбаланс, додатно оптерећен „доминацијом афективних, а не рационалних веза” (Vujačić, 2013) више нација у једној држави, могао је да доведе до националног неповерења и отуђености која је водила у правцу дестабилизације државе. Југословенска монархија је морала са таквим изазовима да се суочи, а успех је зависио од истрајности у уважавању, парламентаризму, дијалогу и демократизацији друштва. Уколико је истрајност била дуготрајнија, тада су националне напетости биле растерећеније; у супротном, јачала је потреба за истицањем националне индивидуалности до егоизма који доводи до тзв. „ми–они синдрома” (Кесмановић, 2004, str. 189) као увертире у идеолошко друштво које „служи ствари воље, а не ствари мишљења” (Đurić, 2009, str. 344) и најчешће се остварује путем наметљивости која се, при доласку до циља, ослања на конфликт.

Са замком идеолошког друштва, односно са „сивим зонама” (Subotić, 2009, str. 162) своје недоречености се југословенска држава сусрела већ приликом конституисања. Од тада су се противречности у вези са националним питањем и државним уређењем само продубљивале, упркос политичким напорима да се то избегне. Национална свест је упорно чувала своје унификовано становиште. Игнорисала је чињеницу да у новој југословенској држави живи: 39% Срба, 23,9% Хрвата, 8,5% Словенаца, 6,3% становништва муслиманске вере са израженим осећањем посебности. Притом је држава имала близу 20% националних мањина, од којих су 4,3% били Немци (Dimić, 2001, str. 44).

Насељавање Немаца је било извршено током 18. века као део „систематске политике бечког двора” (Antolović, 2017, str. 21). Били су економски најразвијенији заједница.

„Поседовали су 31,2% обрадивог земљишта и учествовали су са 46,7% у индустријском, 40% у занатској производњи и оставарili 55% укупног националног доходка. Доминирали су у млинској, цигларској и, нарочито, кулењарској индустрији у којој су држали 90% производње... Немци у Војводини припадали су великој скupини тзв. подунавских Шваба (Donauschwaben) која је бројала око два милиона људи и насељавала подручје између Дунава и трансильванијских Алпа, тј. данашње Војводине, јужних делова Мађарске и румунског Баната” (Bešlin, 2001, str. 14).

Током неизвесног процеса присаједињења, Немци су политички били подељени у две струје: „умерени”, које је предводио Јакоб Блајер и обједињени око Немачко-угарског народног већа (Deutsch-ungarischer Volksrat), и „радикални”, на чијем се челу налазио Рудолф Бранц, који су основали Немачко народно веће за Угарску (Deutscher Volksrat für Ungarn). Ниједна од ових струја није доводила у питање

територијални интегритет Угарске, али су присталице радикалне опције захтевале аутономију унутар нове мађарске државе. С тим у вези, они су 31. октобра 1918. године у Темишвару прогласили успостављање „Банатске републике” (Milenković, 1985) и изабрали Банатско народно веће. За цивилног комесара постављен је др Ото Рот, док је за војног комесара именован потпуковник Алберт Барта. Мађарска влада је укинула ову републику и инкорпорирала вође у своје чиновничке редове. Немци су покушали да, позивајући се на Вилсонове принципе о праву народа на само-опредељење, представе тзв. „Швапски манифест” у којем су инсистирали на очувању свог идентитета. Уважавајући новонасталу геополитичку реалност, Немци су се „покоравали оном чија се власт јаче осећала” (Petrović, 2017, str. 242).

„Према службеним резултатима пописа становништва из 1921. године, у Банату, Бачкој, Барањи и Срему живело је укупно 381.343 грађана немачке националности. Њихов број у Банату износио је 126.530, у Бачкој и Барањи 190.049, а у Срему (укључујући и град Земун) 64.764. У укупној националној структури, Немци су у Бачкој и Барањи били заступљени са 24,2%, Банату 22,5%, а у Срему са 15,9%.” (Antolović, 2017, str. 49).

Иако релативно бројни, Немци, за разлику од Мађара, нису имали иредентистичких аспирација и били су прилично помирљиви са новонасталом ситуацијом. Њихова инертност, манифестована као лојалност, била је прихватљива, отуд им је дозвољено да и пре закључења Тријанонског мира оснују „Швапско-немачки просветни савет” (Schwäbisch-Deutsches Kulturbund) 17. маја 1920. године у Новом Саду. Званично је Културбунд представљан као неполитичка организација која је требало да задовољи културне потребе Немаца. Први председник био је Јозеф Менрат. Под сталним притиском државног апаратса, услед неповерења у његов рад, Културбунд је забрањен 1924. године (Politika, 1924). Рад је обновио 1927. године. Под председништвом Јохана Кекса, организација је за две године удвостручила број својих месних одбора са 29 на 64. Након истека на право оптирања за Аустрију или Мађарску, отворена је могућност да се Немци и политички организују. Агитација за стварање странке је почела већ почетком 1922. године. Оснивачка скупштина Немачке партије (Partei der Deutschen im Königreich der Serben, Kroaten und Slovenen) је одржана 17. децембра 1922. године у Жомбољу (Јимболија – тада још увек у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, данас у Румунији). Председник странке постао је Лудвиг Кремлинг. Његовим избором, с обзиром да је био и лидер Немачке партије у несталој монархији, намера заједнице била је очување континуитета националне идентификације. У програму странке захтевана је културно-просветна препознатљивост Немаца у држави, као и право учешћа у власти на локалном нивоу где Немци живе. Водеће странке у Војводини, Радикална странка и Демократска странка су, упркос појави Немачке странке, покушавале да Немце придобију за своје редове и, на основу те амбиције, нису биле благонаклоне према новоформираној конкурентској странци. Много успешнија у придобијању Немаца на своју страну била је Хрватска сељачка странка. Значајну подршку у тим активностима пружила је католичка црква.

Немачка странка је учествовала на изборима и добила осам мандата. На челу посланичког клуба био је Стефан Крафт – „кључна политичка личност немачке

мањине не само у Војводини, већ и у читавој Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца” (Antolović, 2017, str. 62). Представници странке су приступили владајућој коалицији и залагали се за школску аутономију, прихватајући централистичку организацију земље. На наредним изборима представници странке су сарађивали и са демократама и са другим представницима искључиво владајуће већине. Због својих инсистирања, нарочито на школству на матерњем језику, били су на удару омладинских патриотских организација.

Увођењем шестојануарског режима, и овој странци је био забрањен рад. Режим се узалудно надао да ће „наши суграђани Немци постати Југословени” (Jugoslovenski dnevnik, 1930). Политички лидер Крафт је у свом осврту на десетогодишњицу присаједињења критиковао „политику негације мањинског питања” и „третирање мањина као страних елемената”. У оштром тону је наставио да представља наводну политику „персекуције” која је, уз ускраћено право на школовање на матерњем језику и преко „неравномерних пореских терета”, довела до тешког положаја Немаца у држави. И поред овако тешких речи, Крафт је ипак оставил наду да ће прилике моћи да се „стабилизују”, врло вероватно због критичке или афирмишуће тенденције читавог концепта обраћања интелектуалаца и политичара из Војводине, а вероватно много мање због убеђења да ће до побољшања положаја заиста и доћи. Тада утисак није могла да помути ни чињеница да су Немци у Војводини, у којој је издаваштво било врло напредно, имали најразвијенију штампарску делатност. У вези с тим, умели су политички лидери Немаца да се захвале краљу Александру. „Ми видимо у Њ. В. Краљу искреног пријатеља и стуб општег мира и срдачних и културних односа и сарадње у данашњим тешким временима, неопходне у духу европске солидарности, која је последњи бранник наше цивилизације” (Jugoslovenski dnevnik, 1931). Благонаклони став краља према Немцима најчешће је наилазио на забринутост код српске интелигенције услед бојазни да „њихов невиђен просперитет [...] није био праћен њиховом лојалношћу” (Stanić, 1931, str. 128).

Након убиства краља Александра Карађорђевића и замирања његових политичких погледа, а упоредо са јачањем националсоцијализма у Немачкој, обнавља се неповерљивост према Немцима који своја културно-просветна права и даље успешно развијају, све више негујући и финансијску самосталност и напредак (Minority press in the Danube Banovina, AY, F-38, 7). Немци су овај забринуту став покушавали да релаксирају својом подршком краљевој политици и предизборном и изборном наклоношћу странкама на власти.

„Мањинско становништво се определило за листу г. Јефтића. Код припадника немачке мањине је ситуација олакшана утолико што као кандидати иступају бивши народни посланици, уз које стоје и представници њихових културних и привредних организација” (Report to the Central Press Bureau from Novi Sad, 1935, AY, F-38, 7).

Међутим, долазак Адолфа Хитлера на чело Немачке, а потом и продор нацизма према суседним државама, као и идеја ревизије Версајског мировног уговора били су брижљиво праћени од стране Немаца у Краљевини. У процесу праћења, све више је копнила суздржаност спрам подршке и демонстрације припадништва. Постепена доминација националсоцијалистичке идеологије у матичној држави имала је своју

рефлексију у Културбунду. Млади образовани Немци све чешће постају агитатори политике „новог светског поретка”. У Културбунду је дошло до размиоилажења „старих” са тзв. „обновитељима” који су били на курсу нацистичке политике, а у том маниру су и заступали своје ставове арогантно испољавајући своје претензије на сасланцима Културбунда, при чему се нису устрчавали ни од сукоба. Нови Сад, али и други градови Војводине су том приликом злокобно подсећали на поприште маршева младих нациста у Немачкој. Није изостала ни пратећа иконографија са кукастим крстовима, а њена претећа порука била је више него јасна. Присталице ове струје, предвођени Јакобом Авендером, у једном тренутку су се ујединиле са организацијом „Збор” Димитрија Љотића. На то је утицала испољена близкост како у идеолошким концептима, тако и у финансијској подршци која је долазила изван земље.

Ово је све више постајао комплексан проблем који је држава помно пратила. Истовремено, Трећи немачки рајх је почeo са директном подршком својим сународницима у Краљевини и тиме што је финансијски подржавао сународнике у куповини земље (Report to the Central Press Bureau from Novi Sad, 1938, AY, F-38, 7). У владајућој структури је преовладавало мишљење да је ова акција откупа земље добро руковођена и синхронизована од стране Немачке и да је имала за циљ стварање економски јаке немачке заједнице на овим просторима, а слабљење привредног потенцијала осталог становништва (Gaćeša, 2007, str. 23). Претеће немачко економско јачање уз подршку матичне државе није посустајало ни у време образовања владе Милана Стојадиновића (Janjetović, 1993), а ни стварања Југословенске радикалне заједнице, чији је члан постао и Стефан Крафт, који се надао испуњењу немачких политичких захтева. Отуд је реакција владе Милана Стојадиновића била Уредба са законском снагом о ограничењу отуђивања непокретне имовине на подручју апелационих судова у Новом Саду и Загребу, донета 18. фебруара 1938. године. Ова уредба је имала за циљ да заустави даљу куповину земље и изненадила је Немце. То је условило и значајно ангажовање Трећег рајха да се та Уредба поништи. Ток ратних дешавања и успеси Немачке у првим годинама сукоба наметнули су „извесна колебања и недоследности у раду комисија за одобрење преноса некретнина на цеој војвођанској територији”. Тако је у поверљивим инструкцијама Министарства правде, од 23. јула 1940. године, примећено да се „прописи не спроводе стриктно уколико се пренос врши међу припадницима истог народа” (Archives of Vojvodina, F 122, 756). Стални немачки дипломатски притисак, као и развој ратних операција, условили су да 19. септембра 1940. године ова уредба буде укинута. Настављено је откупљивање земљишта до почетка Априлског рата.

Идеја припадности једном народу, традиција и културни идентитет постали су препознатљив израз делатности Културбунда. Акције Трећег рајха су бурно по-здрављане. „Немачки мањински листови углавном гlorификују канцелара Хитлера [...] У секцијама месних организација Културбунда живо се ради на култу немачке националне историје, песме, игре и обичаја” (Report to the Central Press Bureau from Novi Sad, 1939, AY, F-38, 7). Држава је толерисала овакве активности и трудила се да својим поступцима не иритира Хитлера. У складу с тим су била и упутства Централном пресбијеру у којима је писало: „1) О догађајима у Аустрији може се донашати све, што пишу немачке а и друге стране новине, уколико нема у томе увреда за Немачку и г. Хитлера” (April War in 1941, 1969, str. 26).

Ови поступци, донекле разумљиви са становишта сопственог очувања у тренутку када се европски поредак руши, јачали су, међутим, осиност и разметљивост Културбунда. У овој организацији, пред почетак Другог светског рата, коначно су превладали млади људи који су одражавали и победу над умереним опредељењем дотадашњих вођа.

„Појачање активитета Културбунда у вези је са решењем спора и сукоба који је постојао између бившег народног посланика др Крафта и председника Културбунда Кекса, односно између присталица њихових група. Одлуком изабраног суда части повукли су се из војства како Културбунда тако и Савеза немачких мањинских привредних задруга сви главни представници ове две завађене групе, те је сада у војству немачких мањинских установа ушао већи број млађих немачких мањинских интелектуалаца, а међу овима је највише њих инспирисано националсоцијализмом. Предстоји, међутим, неминован сукоб због борбе о првенству између тзв. умерених и борбених. Ови последњи су врло агресивни и оптужују ‘умерене’ да су опортунисти, мађарони и сувише гуверментални, док умерени не крију своју бојазан да ће ‘ернајери’ тј. препородитељи провоцирати реакцију, а можда чак дати повода националистичким трвењима у овим крајевима” (Report to the Central Press Bureau from Novi Sad, 1939, AY, F-38, 7).

У наредном периоду Културбунд је развијао своје активности до те мере да је постао суштинска организација Немаца у Војводини, под потпуном контролом матичне државе. Успеси немачког Трећег рајха су храбрили све екстремнији приступ Културбунда који је све успешније своја унутарорганизациона струјања каналисао у националистички консензус. „Банска управа располаже са више повељивих извештаја о расположењима међу немачком мањинском омладином, која под утицајем национал-социјалистичке пропаганде и агитације са стране често прелази границе у манифестовању својих симпатија према Рајху” (Report to the Central Press Bureau from Novi Sad, 1941, AY, F-38, 7). И Генералштаб војске Краљевине Југославије је помно пратио активности немачких организација. Деловање немачке мањине било је врло ризично са становишта безбедности југословенске државе (Tešić, 1996).

Толерисање од стране државних органа било је условљено званичном политичком тенденцијом кнеза Павла Карађорђевића која се кретала најпре према неутралности, а потом и у правцу приступања Тројном пакту. Врло је вероватна повезаност активности Културбунда у подршци Рајху са потребом и унутрашње пресије да Краљевина приступи силама Осовине. Она је била координисана из матичне државе преко тзв. Централе за фолксдојче и, упркос још увек постојећем трезвном погледу Адама Беренца, римокатоличког жупника из Апатина (Bešlin, 1999), утицала је на процес „нацификације”, односно „интензивирања националистичке лојалности” (Orwell, 2006, str. 12) Немаца Краљевине Југославије према Фиреру.

„Политика нацификације немачке мањине била је јасно изражена током великих манифестација одржаних 28. и 29. маја у Апатину и Лазареву, у част прославе ‘немачког дана’. На скупу у Апатину присуствовало је око 20.000 људи, на бини за говорнике била је истакнута парола ’Верност, крв и тло’ (Treue, Blut und Boden)” (Antolović, 2017, str. 152).

Како се ратна стварност приближавала, а немачки империјални апетити расли, милитаризација, али не она „романтичарски стилизована” (Lukács, 1956, str. 73), и војно организовање Немаца, који су тада прихватили национализам као „патологију модерног развоја” (Anderson, 1983, str. 5), у Краљевини Југославији су биле све очигледније и све мање прикривене активности. Ове активности биле су мотивисане „гневом” према држави у којој тренутно живе и „задовољством” (Gellner, 1998, str. 21) према отаџбини – Трећем рајху који треба да их ослободи. Био је то још један од тренутака „ослобођења и социјалног заноса” (Hobsbawm, 1989, str. 340), којих је двадесети век имао толико да је у потпуности изгубио поверење у њихову трајност.

О саботажним активностима је имала сазнања и држава, али је њена беспомоћност учинила реакцију потпунно јаловом. У априлском рату 1941. године, ове паравојне формације „прожете нацистичком идеологијом” (Terzić, 1982, str. 200) су активно учествовале у слому војске Краљевине Југославије, разоружавши том приликом, по неким подацима, око 90.000 припадника Југословенске војске.

Након југословенског слома, Банат је припао немачком Трећем рајху, док су Немци у Бачкој и Барањи затражили посебан положај за ове области (Sonderstellung) (Ristović, 1991). До тога није дошло услед противљења Мађарске. У сваком случају, Краљевина Југославија је претрпела насиљне геополитичке промене у којима су српска национална идеја и југословенска држава биле поражене.

Saša S. Marković¹
Željko U. Vučković²
University of Novi Sad,
Faculty of Education in Sombor
Sombor (Serbia)

THE ONSET OF NATIONAL SOCIALISM. GERMANS OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA IN 1941.

(*Translation In Extenso*)

Abstract: The German community of the Yugoslav Kingdom was, for the most part, concentrated in the territory of today's Vojvodina. Their centuries-long presence in this area indicates their readiness to live in a multinational environment, but also their ambition to live better than others, both in a cultural and economic sense. The attitude of this community towards the newly formed Yugoslav state was cautious, marked by concern and reserve, but it was not as negative as the one seen in the Hungarian community. The Germans intended to preserve their cultural identity through the organization of associations, and then to found a party. Their ambitions grew with the strengthening of the Third German Reich, when their political manifestation became more provocative and militant.

Keywords: Germans, politics, exclusivity, nationalism

There have been historical attempts in relation to the social phenomenon of the establishment of a multinational state in the Balkans. Apart from the pretentious ambition of the Austro-Hungarian Monarchy to bring the nationally and state-building emancipated Serbian nation under its crown, thus contributing to the deepening antagonisms, the only other great attempt was the project of the Yugoslav state after World War One. Taking into account the lessons learnt from the intrusiveness and supremacy of one nation over the other, this project had a conveniently negative experience and began its realization deviating from it. However, the Yugoslav geopolitical reality also had its challenges, one of which was the minority question.

The research of the position of the Germans in the Yugoslav monarchy is a part of that historiographical and sociological problem. The preservation of the cultural and

---

¹ milnik.markovic@gmail.com

² zeljko.sombor@yahoo.com

educational identity and the right to political organization were the prerequisite for loyalty and support to the ruling political elite. The strengthening of nationalist exclusivity in the home country and its turning into dissatisfaction with the international political situation also caused the changes in the attitudes of the Germans in Yugoslavia. The national expression grew stronger, manifestations turned into an expression of self-confidence that refuted the existing state. There is a pronounced development road of the national identity from cultural moderation to the arrogant nationalist concept of the militarized community. The consideration of this social phenomenon is evident in some works we will rely on in our text (Janjetović, 2005; Antolović, 2017; Bešlin, 2001; Ristović, 1991). Owing to new findings and historical sources, we have the opportunity to clarify thoroughly this phenomenon of the breakthrough of the nationalist paroxysm.

The triumph of the Serbian national idea, paved with huge human casualties, in the territory of Vojvodina was achieved at the Great People's Assembly of Serbs, Bunjevci and other Slavs in Banat, Bačka and Baranja, held on 25th November 1918 (Lalošević, 1919). As many as 757 representatives participated in the work of the Assembly. Among them there were 578 Serbs, 84 Bunjevci, 62 Slovaks, 21 Rusyns, three Šokci, 2 Croats, 6 Germans and 1 Hungarian (Marković, 2020). The great number of delegates and their organized arrival in Novi Sad illustrated solid organization primarily of the Serbian population, but also the absence of non-Slavic people. In those circumstances, the organization of the election of the Assembly representatives could not observe the democratic election procedure, but it relied on the majority political will of the Slav population, mainly the Serbs in Vojvodina. The Serbs did not want to miss their historical opportunity. "The election for the Great Assembly was far from democratic. The members of the non-Slav minorities had no voting rights. As a matter of fact, all Slavs did not participate in the election of the representatives either" (Janjetović, 2005, p. 126). These shortcomings could be tolerated at that historical moment because they witnessed the initiation of a democratic process in the territory where nationalist discrimination and territorial pretentiousness as the "main source of all political hysterias" (Bibó, 1996, p. 26) were the official national and state program. Such exclusive ideology about a "political Hungarian nation" in the multinational environment could be successful only in the atmosphere of authoritarianism and intolerance.

At that moment, in the territory of Vojvodina there were 34.7% Serbs, 24.4% Hungarians, 22% Germans, 8.1% Croats (where this percent also includes Bunjevci and Šokci, without considering their political struggle for ethnic individuality within the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, and subsequently of Yugoslavia, 3.8% Slovaks, 4.3% Romanians and 0.9% Rusyns (Marković, 2010). According to the following census of 31st March 1931, performed based on religion, there were 1,625,382 inhabitants in Vojvodina with East Srem, excluding the counties in the Sava Banovina. Roman Catholics were the most numerous – 742,998 (45.7%), followed by the Orthodox population – 674,560 (41.5%), Evangelists – 161,822 (10%) and members of other religions – 46,002 (2.8%). The structure of the constituent parts of the Province was uneven. In Banat and Srem, the Orthodox believers accounted for more than a half of the population, while Roman Catholics were the majority in Bačka and Baranja (Census, 1938, p. 46).

The outcome of the war meant the defeat of the ideology of exclusivity and disrespect for other nations, and the decision of the Great People's Assembly emphasizing "equality

and progress in every direction, not only for us, but for all Slav and non-Slav people living with us” (Marković, 2011, p. 115), pointed to the understanding of the complexity of the national and political situation and willingness to overcome it in a democratic manner. However, for something like that, the legislative stronghold was not sufficient; there was no honest intention for the implementation in the field (Janjetović, 2000). It could be successful only if democracy and the national idea, social ideas of the same root” (Bibó, 1996, p.54) developed simultaneously and evenly. However, the historical experience showed that “an imbalance arose in the establishment of the national community, on one hand, and the liberation of the people, on the other hand” (Bibó, 1996, p.54). That imbalance, additionally encumbered by the “dominance of affective and not rational relations” (Vujačić, 2013) of many nations in one state, could lead to national distrust and alienation that led towards the destabilization of the state. The Yugoslav monarchy had to face such challenges and its success depended on the perseverance in respect, parliamentarism, dialogue and democratization of the society. If perseverance was longer, national tensions would be relieved; otherwise, there was a stronger need to emphasize national individuality to the point of egoism that leads to the so-called “we-they syndrome” (Kecmanović, 2004, p. 189) as an overture into the ideological society that “serves the matters of will, and not the matters of an opinion” (Đurić, 2009, p. 344) and is most frequently achieved by intrusiveness that, going towards the goal, relies on conflict.

The Yugoslav state encountered the trap of the ideological society, i.e. the “grey zones” (Subotić, 2009, p. 162)) of its vagueness as early as the time of its constitution. Afterwards, the contradictions regarding the national question and the state order only deepened further, despite political efforts made to avoid it. The national consciousness persistently kept its unified attitude. It ignored the fact that in the new Yugoslav state there were 39% Serbs, 23.9% Croats, 8.5% Slovenes, and 6.3% inhabitants of Muslim religion with a pronounced feeling of being special. In addition, the state had almost 20% national minorities, out of which 4.3% were Germans (Dimić, 2001, p. 44).

The process of German settlement occurred during the 18th century as a part of the “systematic politics of the Viennese Court” (Antolović, 2017, p. 21). The Germans were the most economically developed community.

“They owned 31.2% of arable land and accounted for 46.7% in industry production and for 40% in artisan production realizing 55% of the total national income. They were dominant in mill, brick and particularly in hemp industry, in which they had 90% of the production... The Germans in Vojvodina belonged to a large group of the so-called Danube Swabians (*Donauschwaben*) that had about two million people and lived in the region between the Danube and the Transylvanian Alps, i.e. present-day Vojvodina, southern parts of Hungary and Romanian Banat” (Bešlin, 2001, p. 14).

During the uncertain process of accession, the Germans were politically divided into two factions: “the moderate”, led by Jakob Bleyer and gathered around the German-Hungarian People’s Council (*Deutsch-ungarischer Volksrat*), and “the radical”, led by Rudolf Brandsch and the founders of the German People’s Council for Hungary (*Deutscher Volksrat für Ungarn*). Neither of these factions brought to question the territorial integrity of Hungary, but the proponents of the radical option demanded autonomy within the new Hungarian state. To that end, on 31st October 1918 they declared the establishment of the

“Banat Republic” in Timisoara (Milenković, 1985) and elected the People’s Council of Banat. Doctor Otto Roth was appointed civilian Commissioner, while Lieutenant Colonel Albert Bartha served as the military leader of the Banat Republic. The Hungarian government abolished this republic and incorporated the leaders in its clerical ranks. Citing Wilson’s principles about the right of the people to self-determination, the Germans tried to introduce the so-called “Swabian Manifesto” in which they insisted on the preservation of their identity. Appreciating the newly-created geopolitical reality, the Germans “subjugated to the one whose power was felt more strongly” (Petrović, 2017, p. 242).

“According to the official results of the population census from 1921, there were 381,343 inhabitants of German nationality living in Banat, Bačka, Baranja and Srem. There were 126,530 of them in Banat, 190,049 in Bačka and Baranja, and 64,764 in Srem (including the town of Zemun). In the total national structure, the Germans in Bačka and Baranja accounted for 24.2%, 22.5% in Banat, and 15.9% in Srem” (Antolović, 2017, p. 49).

Although there was a relatively large number of Germans, they, unlike the Hungarians, had no irredentist aspirations and were quite reconciled to the newly-created situation. Their inertness, manifested as loyalty, was acceptable, and therefore they were allowed to establish the Swabian-German Cultural Association (*Schwäbisch-Deutsches Kulturbund*) in Novi Sad on 17th May 1920, even before the signing of the Treaty of Trianon. The *Kulturbund* was officially presented as a non-political organization that should fulfil the cultural needs of the Germans. Its first president was Josef Menrath. Under the constant pressure of the state apparatus and because of the lack of trust in its work, the *Kulturbund* was prohibited in 1924 (*Politika*, 1924), but resumed its work in 1927. During the mandate of President Johann Keks, this organization doubled the number of its local councils, from 29 to 64, in only two years. After the expiry of the right to opt for Austria or Hungary, the Germans got the opportunity to organize themselves politically as well. Agitation for the establishment of their party began as early as the beginning of 1922. The founding assembly of the Party of the Germans (Partei der Deutschen im Königreich der Serben, Kroaten und Slovenen) was held in Žombolj (Jimbolia, formerly in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, and today in Romania) on 17th December 1922. Ludwig Kremling became the President of the party. Since he was also the leader of the Party of the Germans in the former monarchy, his election marked the intention of the community to preserve the continuity of national identification. The party agenda required cultural and educational recognisability of the Germans in the state, as well as their right to participate in power at the local level, in the places where the Germans lived. The leading parties in Vojvodina – the Radical Party and the Democratic Party – despite the emergence of the Party of the Germans, tried to win over the Germans for their ranks and, due to such ambition, they did not look benevolently at the newly-established rival party. The Croatian Peasant Party was much more successful in winning over the Germans to its side. The Catholic Church provided significant support in those activities.

The Party of the Germans participated in the elections and won eight mandates. This parliamentary group was led by Stephan Kraft – “the key political figure of the German minority not only in Vojvodina, but also in the entire Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes” (Antolović, 2017, p. 62). The representatives of the Party joined the ruling coalition and advocated for school autonomy, accepting the centralist organization of the country. In the

following election, the representatives of the Party also cooperated with the Democrats and other representatives of the exclusively ruling majority. Due to their insistence, particularly on schooling in their mother tongue, they were criticized by the youth patriot organizations.

When the 6th January dictatorship was introduced, the work of this Party was also prohibited. The regime hoped in vain that “our German fellow citizens will become Yugoslavs” (*Jugoslovenski dnevnik*, 1930). In his review of the tenth anniversary of the accession, political leader Kraft criticized “the politics of denying the minority question” and “the treatment of the minorities as foreign elements”. In a sharp tone, he continued to describe the politics of alleged “persecution” that, by restricting the right to schooling in the mother tongue and through “uneven tax burdens”, led to a very difficult position of the Germans in the country. Despite these grave words, Kraft still remained hopeful that the circumstances might “become stable”, mostly likely because of the critical, yet affirmative tendency of the whole concept of addressing intellectuals and politicians from Vojvodina, and much less likely because of his belief that their position would ultimately become better. Such impression could not be blurred even by the fact that the Germans in Vojvodina, where publishing was quite advanced, had the best-developed printing activity. In that respect, the political leaders of the Germans knew how to thank King Aleksandar.

“In His Majesty the King we see an honest friend and the pillar of universal peace, and cordial and cultural relations and cooperation in today’s difficult times, necessary in the spirit of European solidarity as the last guard of our civilization” (*Jugoslovenski dnevnik*, 1931). The King’s benevolent attitude towards the Germans was most frequently met with the concern of the Serbian intelligence for fear that “their unprecedented prosperity [...] was not accompanied by their loyalty” (Stanić, 1931, p. 128).

After the assassination of King Aleksandar Karađorđević and the disappearance of his political attitudes, simultaneously with the strengthening of National Socialism in Germany, distrust was revived against the Germans who continued to develop their cultural and educational rights successfully, while also pursuing financial independence and progress on a larger scale (Minority press in the Danube Banovina, AY, F-38, 7). The Germans tried to relax this concern-filled attitude by supporting the King’s politics and giving support to the ruling parties in their election campaigns and in elections.

“The minority population opted for Mr. Jeftić’s list. Among the members of the German minority, the situation was easier because the candidates were former members of the parliament, together with the representatives of their cultural and trade organizations” (Report to the Central Press Bureau from Novi Sad, 1935, AY, F-38, 7).

However, Adolph Hitler’s coming to power in Germany, the breakthrough of Nazism into its neighbouring countries, as well as the idea of revising the Peace Treaty of Versailles were carefully monitored by the Germans in the Kingdom. In this monitoring process, their reserve kept dwindling and was being replaced by support and demonstration of affiliation. Gradual dominance of the National Socialist ideology in the home country was reflected in the *Kulturbund*. Young and educated Germans increasingly became the agitators of the politics of the “new world order”. Inside the *Kulturbund*, there was a disagreement between “old” members and the so-called “restorers” who supported Nazi politics and in the same manner advocated their attitudes, by arrogantly expressing their pretensions at

the *Kulturbund* meetings, not even hesitating to enter conflict. On those occasions, Novi Sad, as well as other towns in Vojvodina, ominously reminded of the venue of young Nazi marches in Germany. It was accompanied by the typical iconography with swastikas, the threatening message of which was more than clear. At one moment, the followers of this faction, led by Jakob Avender, united with Dimitrije Ljotić's organization "Zbor". That occurred under the influence of the by the closeness manifested in their ideological concepts, as well as of the financial support coming from abroad.

This was an increasingly complex problem that was closely monitored by the state. At the same time, the Third German Reich began supporting directly its fellow countrymen in the Kingdom, including the financial support to their fellow countrymen in land acquisition (Report to the Central Press Bureau from Novi Sad, 1938, AY, F-38, 7). In the ruling structure, the opinion prevailed that such activity of land acquisition was well-run and synchronized by Germany and that it was aimed at creating an economically strong German community in this territory, and the weakening of the economic potential of other inhabitants (Gaćesa, 2007, p. 23). The threatening economic strengthening of the Germans, supported by their home country, did not dwindle even on the occasion of the establishment of Milan Stojadinović's government (Janjetović, 1993) or of the Yugoslav Radical Community. Stephan Kraft became the member of the latter, hoping that the political requirements of the Germans would be fulfilled. Hence, on 18th February 1938 Milan Stojadinović's government responded by adopting the Decree with legal force on limiting the alienation of immovable property in the area of the appellate courts in Novi Sad and Zagreb. The Decree was aimed at stopping further land acquisition and took the Germans by surprise. That is why the Third Reich put in significant efforts to abolish this Decree. The course of war events and Germany's successes during the first years of the conflict imposed "certain hesitations and inconsistencies in the work of the commissions for the approval of the transfer of immovable property in the entire territory of Vojvodina". Hence, the confidential instructions by the Ministry of Justice of 23rd July 1940 note that "the regulations are not implemented strictly if the transfer is performed among the members of the same nation" (Archives of Vojvodina, F 122, 756). Germany's constant diplomatic pressure, as well as the development of war operations, led to the abolishment of this Decree on 19th September 1940. Therefore, land acquisition continued until the beginning of the April War.

The idea of belonging to one nation, tradition and cultural identity became a recognizable expression of the *Kulturbund* activities. The operations of the Third Reich were greeted with enthusiasm. "German minority newspapers mostly glorify Chancellor Hitler [...]. The sections of the *Kulturbund* local organizations actively promoted the cult of the German national history, songs, dances and customs" (Report to the Central Press Bureau from Novi Sad, 1939, AY, F-38, 7). The state tolerated these activities, trying not to irritate Hitler with its actions. Accordingly, the instructions were given to the Central Press Bureau stating: "1) Anything can be reported about the events in Austria that has been written about by German and other foreign newspapers, provided it is not offensive to Germany and Mr. Hitler (*April War in 1941*, 1969, p. 26).

However, these actions, to a certain extent understandable from the perspective of self-preservation at the moment when the European order is being destroyed, led to the strengthening of arrogance and ostentation of the *Kulturbund*. Before the beginning of

World War Two, this organization was eventually dominated by the young people who also reflected the victory over the moderate orientation of its former leaders.

“The increased activism of the *Kulturbund* is related to the resolution of the dispute and conflict existing between Doctor Kraft, the former MP, and Keks, the President of the *Kulturbund*, i.e. the followers of their respective factions. According to the decision of the selected court of honour, all the chief representatives of the opposing factions retreated from the leadership of both the *Kulturbund* and the Association of German Minority Business Cooperatives. Afterwards, a larger number of young German minority intellectuals became the leaders of German minority institutions, whereas most of them were inspired by National Socialism. Nevertheless, inevitable conflict ensued because of the fight for the primacy between the so-called moderate and combative factions. The latter were rather aggressive and accused the “moderates” of being opportunists, Hungarian-supporting and too governmental, while the moderates did not hide their fear that ‘Erneurerers’, or the advocates of German revival, would provoke a reaction or even give rise to Nationalist tensions in these regions” Report to the Central Press Bureau from Novi Sad, 1939, AY, F-38, 7).

During the following period, the *Kulturbund* developed its activities on such a scale that it became the essential organization of the Germans in Vojvodina, under the full control of the home country. The successes of the German Third Reich encouraged an increasingly extreme attitude of the *Kulturbund* that got more successful in channelling its intra-organizational tendencies into a Nationalist consensus.

“The Banovina administration has a number of confidential reports about the attitudes among the German minority young people that under the influence of the National Socialist propaganda and agitation from abroad often cross the line in showing that they are the sympathizers of the Reich” (Report to the Central Press Bureau from Novi Sad, 1941, AY, F-38, 7).

The General Staff of the Army of the Kingdom of Yugoslavia closely monitored the activities of German organizations as well. The German minority’s acting was rather risky from the perspective of the security of the Yugoslav state (Tešić, 1996).

The tolerance by the government authorities was required by the official political tendency of Prince Pavle Karadžorđević that ranged from initial neutrality towards the accession to the Triple Alliance. In addition, the *Kulturbund* activities in support to the Reich were most likely connected with the need and internal pressures exercised on the Kingdom to join the Axis powers. These activities were coordinated from the home country through the so-called Coordination Centre for Ethnic Germans (*Volksdeutsche Mittelstelle*) and, despite the still sober standpoint of Adam Berenz, the Roman Catholic priest from Apatin (Bešlin, 1999), they affected the process of “Nazification”, or “the intensification of Nationalist loyalty” (Orwell, 2006, p. 12) of the Germans in the Kingdom of Yugoslavia to the Führer. “The Nazification politics of the German minority was clearly expressed during the great manifestations held on 28th and 29th May in Apatin and Lazarevo in honour of the ‘German Day’. The gathering in Apatin was attended by about 20,000 people and on the stage there was a motto ‘Loyalty, blood and soil’ (*Treue, Blut und Boden*)” (Antolović, 2017, p. 152).

With the approaching war reality and increasing German imperial appetites, militarization, but not “romantically styled” (Lukács, 1956, p. 73), and army organization of the Germans who accepted nationalism as the “pathology of modern development” (Anderson, 1983, p. 5), became more evident and less concealed activities in the Kingdom of Yugoslavia. These activities were motivated by the “wrath” towards the state in which the Germans currently lived and the “satisfaction” (Gellner, 1998, p. 21) with the home country – the Third Reich that should liberate them. It was yet another moment of “liberation and social enthusiasm” (Hobsbawm, 1989, p. 340) that filled the 20th century to such an extent that trust in their permanence was completely lost.

The state was also familiar with the sabotage activities, but its helplessness made the response completely futile. In the April War in 1941, these paramilitary formations “permeated by the Nazi ideology” (Terzić, 1982, p. 200) actively participated in the collapse of the Army of the Kingdom of Yugoslavia by disarming, according to some data, about 90,000 Yugoslav Army officers and soldiers.

After the collapse of Yugoslavia, Banat became part of the German Third Reich, while the Germans in Bačka and Baranja asked for a special position for these regions (*Sonderstellung*) (Ristović, 1991). It did not take place because Hungary objected to it. In any case, the Kingdom of Yugoslavia suffered violent geopolitical changes in which the Serbian national idea and the Yugoslav state were defeated.

SOURCES

Archives of Yugoslavia (AY):

Minority press in the Danube Banovina, F-38, file no. 7

Report to the Central Press Bureau from Novi Sad of 16th March 1939, F-38, file no. 7

Report to the Central Press Bureau from Novi Sad of 12th September 1938, F-38, file no. 7

Report to the Central Press Bureau from Novi Sad of 29th May 1939, F-38, file no. 7

Report to the Central Press Bureau from Novi Sad of 9th March 1941, F-38, file no. 7

Archives of Vojvodina (AV)– ASNS, F. 122, 756

Press:

Politika, 25th April 1924

Jugoslovenski dnevnik, 3rd June 1930

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Antolović, M. (2017). *German Minority in Vojvodina (1918–1941), the Society and Politics*. Sombor: Pedagoški fakultet u Somboru. [In Serbian]
- April War in 1941. (1969). *Collection of documents*. Beograd: Vojnoistorijski institut. [In Serbian]
- Benedict, A. (1983). *Imagined Communities, Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso.

- Bešlin, B. (2001). *A Harbinger of Tragedy. German Press in Vojvodina 1933–1941*. Novi Sad – Sremski Karlovci: Izdavačka agencija Platoneum, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. [In Serbian]
- Bešlin, B. (1999). *German Catholic Press in Vojvodina and its Dispute with National Socialists in 1935–1941*. *Zbornik Matice srpske za istoriju*, 59–60, 107–123. [In Serbian]
- Biber, D. (1966). *Nazism and Germans in Yugoslavia*. Ljubljana: Cankarjeva založba. [In Slovenian]
- Bibó, I. (1996). *The Misery of the Small Eastern European States*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. [In Serbian]
- Vujačić, V. (2013). *Sociology of Nationalism – Essays from Theoretical and Applied Sociology on the examples of Russia and Serbia*. Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Gaćeša, N. (2007). Land Ownership Relations in Vojvodina on the Eve of World War Two. Novi Sad: Matica srpska. [In Serbian]
- Gellner, E. (1989). *Nations and Nationalism*, Zagreb: Politička kultura. [In Serbian]
- Definite results of the population census of 31st March 1932. (1938). Vol. 2, The population census by religion. Beograd. [In Serbian]
- Dimić, Lj. (2001). *History of Serbian Statehood. Serbia in Yugoslavia*. Novi Sad: Srpska akademija nauka i umetnosti, Ogranak u Novom Sadu; Izdavačka ustanova Eparhije Bačke Beseda; Društvo istoričara Južnobačkog i Sremskog okruga. [In Serbian]
- Hobsbawm, E. (1989). *The Age of Empire 1875–1914*. New York: Vintage books.
- Đurić, M. (2009). *Utopia of World Changes. Myth, Science, Ideology*. Collected Works. Vol. 6. Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Janjetović, Z. (2005). *Children of Emperors, Stepchildren of Kings*. Beograd: Institut za savremenu istoriju. [In Serbian]
- Janjetović, Z. (2000). Question of national minority protection in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes at the Paris Peace Conference in 1919–1920. *Istorija 20. veka*, year XVIII, 2, 31–42. [In Serbian]
- Janjetović, Z. (1993). About the expansion of the land owned by Vojvodina Germans between two world wars. *Godišnjak za društvenu istoriju* 1–3, 101–111. [In Serbian]
- Kecmanović, D. (2004). *Rational and Irrational in Nationalism*. Beograd: XX vek. [In Serbian]
- Kraft, S. (23rd November 1931). *King, the Pillar of Universal Peace*. In: *Our Greatest King*. Beograd: Jugoslovenski dnevnik. [In Serbian]
- Lalošević, J. (1919). *Our Liberation and Unification*. Sombor: Istorijski arhiv, fond 57, inv. no. 448. [In Serbian]
- Lukács, G. (1956). *Nietzsche and Fascism*. Beograd: Kultura. [In Serbian]
- Marković, S. (2010). *Bunjevci of Vojvodina in the Political Life of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia in 1918–1941*. Subotica: Bunjevački informativni centar. [In Serbian]
- Marković, S. (2011). *Jovan Lalošević's Political Biography*. Sombor: Pedagoški fakultet. [In Serbian]
- Marković, S. (2020). *From Accession to Redrawing. Vojvodina in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia in 1918–1941*. Novi Sad: Arhiv Vojvodine. [In Serbian]
- Milenković, T. (1985). *Banat Republic and Hungarian Commissariat in Banat (31st October 1918–20th February 1919)*. *Zbornik Matice srpske za istoriju*, 32, 99–141. [In Serbian]

- Orwell, G. (2006). *Notes on Nationalism*. Sarajevo: Novi pogledi. [In Serbian]
- Petrović, M. (2016). *Memories*, ed. Biljana Šimunović Bešlin. Novi Sad: Matica srpska, Gradska biblioteka. [In Serbian]
- Ristović, M. (1991). *German "New Order" and South-eastern Europe 1940/41–1944/45 – Plans for the Future and Practice*. Beograd: VINC. [In Serbian]
- Stanić, S. (1931). Swabians in Vojvodina, *Letopis Matice srpske*, vol. 330, 1–2, 114–136. [In Serbian]
- Subotić, M. (2009). *Eric Hobsbawm: Historian in Search of the Future. Filozofija i društvo*, (1), 159–192. Available at: https://www.academia.edu/789598/Erik_Hobsbaum_is-tori%C4%8Dar_u_potrazi_za_budu%C4%87no%C5%A1A1%C4%87u [In Serbian]
- Terzić, V. (1982). *The Collapse of the Kingdom of Yugoslavia, Causes and Consequences of the Defeat*. Beograd, Ljubljana, Titograd: Narodna knjiga, Partizanska knjiga, Pobjeda. [In Serbian]
- Tešić, D. (1996). The Army of the Kingdom of Yugoslavia and National Minorities in the years before the April War. *Istorija 20. veka* 2, 79–92. [In Serbian]